

İman Öğretilebilir (mi?) James Michael Lee'nin Sosyal Bilimsel Din Öğretim Yaklaşımı Bağlamında Bir İnceleme

Turgay Gündüz

Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Bursa/Türkiye
tgunduz@uludag.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0001-8019-4009>

Gurbet Kızıltan

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
Bursa/Türkiye
gurbetk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5022-2328>

Öz: Bu araştırmanın amacı, din eğitiminin önemli konularından biri olan imanın öğretilebilir olup olmadığı meselesine Amerikalı din eğitim bilimci James Michael Lee'nin sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımı çerçevesinde açıklık getirmektir. Makalede öncelikle Lee'nin iman, öğrenme, öğretme kavramlarına ilişkin tanımları ve Tanrı anlayışı incelenmekte daha sonra teolojik yaklaşım savunucularının imanın öğretilemez olduğuna ilişkin görüşleri irdelenmekte, son olarak Lee'nin imanın öğretilebilir olduğuna dair argümanları ortaya konmaktadır. Araştırma neticesinde, imanın öğretilebilir veya öğretilemez olduğu yönündeki farklı iddiaların temelinde öğrenme, öğretme, iman gibi belli başlı terimlere taraflarca yüklenen anlam ile insan ve âlem ile ilişkisi bağlamında Tanrı anlayışının etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilim, Din Eğitimi, Din Öğretimi, İman Öğretimi, Tanrı'nın Lütü, James Michael Lee.

Geliş Tarihi/Received Date: 16.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 01.12.2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf/Citation: Gündüz, Turgay – Kızıltan, Gurbet. "İman Öğretilebilir (mi?) James Michael Lee'nin Sosyal Bilimsel Din Öğretim Yaklaşımı Bağlamında Bir İnceleme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (Aralık 2021), 361-387. <https://doi.org/10.51447/uluifd.938045>

Can Faith Be Taught? A Study in the Context of James Michael Lee's Social Scientific Approach to Religious Instruction

Abstract: The aim of this study is to clarify the issue of whether faith can be taught, which is one of the important issues of religious education as a discipline, within the framework of James Michael Lee's social scientific approach to religious instruction. In the article the authors, first, examine basic concepts of Lee's social scientific approach such as faith, learning, teaching, and the understanding of God, and then, investigate the views of the theological approach advocates that faith cannot be taught. Finally, the article elaborates Lee's view that faith can surely be taught from the perspective of social scientific religious instruction. The article concludes that some meanings attached by the parties to the main concepts such as faith, learning, and teaching and to God understanding in the context of His relationship with the human being and the world are the determinants in the emergence of different claims that faith can be taught or not.

Keywords: Social Science, Religious Education, Religious Instruction, Teaching Faith, God's Grace, James Michael Lee.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Giriş

İmanın teorik olarak öğretilbilir veya öğretilemez olduğu meselesi din eğitimi hâlâ zihinleri meşgul eden önemli konulardan biridir. İman hakkında öğretim yapılabileceği hususunda din eğitim bilimciler arasında hemen hemen bir görüş birliği söz konusudur. Ancak iman öğretiminin, yani iman etmeyen bir insanı eğitim aracılığıyla iman eder hale getirmenin imkânına dair ciddi görüş farklılıkları bulunmaktadır.¹ Bu anlamda imanın öğretilmeyeceği görüşünde olanlar temelde iki cihetten meseleyi ortaya koymaktadırlar:

---

¹ Bu konudaki tartışmalar için bk. Roger Marples, "Is Religious Education Possible?", *Journal of Philosophy of Education* 12/1 (1978), 81-91; Tasos Kazepides, "Educating, Socialising and Indoctrinating", *Journal of Philosophy of Education* 16/2 (1982), 155-165; W. D. Hudson, "Educating, Socialising and Indoctrination: A Reply to Tasos Kazepides", *Journal of Philosophy of Education* 16/2 (1982), 167-172; L. Philip Barnes, "Michael Hand, Is Religious Education Possible?", *Studies in Philosophy and Education* 27/1 (2008), 63-70; Michael Hand, "Is Religious Education Possible? A Response to Philip Barnes", *Studies in Philosophy and Education* 27/1 (2008), 71-75; James Michael Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", *Handbook of Faith*, ed. James Michael Lee - Monika Hellwig (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1990), 264-302; Michael Hand, *Is Religious Education Possible?: A Philosophical Investigation* (London: Continuum, 2006); Tasos Kazepides, "Is Religious Education Possible? A Rejoinder to W. D. Hudson", *Journal of Philosophy of Education* 17/2 (December 1, 1983), 259-265; Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 103-105; Josef Goldbrunner, "Catechetical Method as Handmaid of Kerygma", *Teaching All Nations: A Symposium on Modern Catechetics*, ed. Johannes Hofinger (New York: Herder and Herder, 1961).

Birincisi, Tanrı insanı akıl ve irade sahibi bir varlık olarak yaratmıştır. Bu özellikleri dolayısıyla insan, diğer canlılardan farklı olarak, tüm yapıp etmelerinden sorumlu bir varlıktır. Gelişim özellikleri itibarıyla bu sorumlulukları taşıyabilecek düzeyde asgari olgunluk düzeyine ulaştıktan sonra insan iradî olarak yaptığı her işin ve davranışın olumlu veya olumsuz neticelerine muhatap ve müstahak olacaktır. Bu yüzden insanın, neticelerine katlanmayı hak edebilmesi için tercihlerinde tam olarak söz sahibi olması gerekir. Bir başka deyişle, nihai noktada mükâfatı veya cezayı gerektiren bir tercih veya davranışın kişinin hür iradesiyle gerçekleşmiş olması icap eder. Kısaca, irade hürriyeti insanın sorumluluğunun en önemli şartlarından biridir. Eğitimde ise öğretim sürecinin nihayetinde davranış değişikliği genel olarak beklenen bir durumdur. Eğer, bir nevi dışarıdan bir müdahale (eğitim) ile davranış değişikliği mümkünse, o hâlde insanın/bireyin sorumluluğundan söz etmek nasıl mümkün olabilir? Eğer insan nihai olarak sahip olduğu inanç, düşünce, kanaat ve kabullerini seçme ve dilediği gibi davranma hususunda tam bir hürriyete sahipse o zaman bir insanı eğitmenin yani davranış değişikliği meydana getirmenin imkânından nasıl söz edilebilir?

İkincisi, insanın da içinde bulunduğu tüm varlık âleminin mutlak sahibi olarak ve el-Hâdî (Hidayet veren) ismi ve sıfatı gereği Yüce Yaratıcı, mutlak olarak dilediğine iman lütfunu bağışlama ve dilediğini bundan mahrum etme hakkına ve kudretine sahiptir. Hâl böyleyken, inanmayan bir insanın inanan, inananın ise inanmayan bir insan hâline eğitim yoluyla getirilebileceğinin kabulü, zımnen Yüce Yaratıcı'nın mutlak hâkimiyetinin inkârı sayılmaz mı? Başka bir ifadeyle, insanın nihai noktada ebedi saadet veya felaketine neden olabilecek bir vasfın, yani iman veya inkârın, bir başkası eliyle insana kazandırılması imanın sırr-ı ilahî boyutunu² görmezlikten gelmek anlamına gelmez mi?

İmanın öğretilip öğretilemeyeceği hususu Türkiye'de bildiğimiz kadarıyla müstakil bir çalışmada ele alınıp incelenmiş değildir. Bununla birlikte din eğitimi bilimine giriş ve din eğitimi bilimi ile ilgili birkaç eserde detaylı olmaksızın tartışma konusu yapılmıştır. Cemal Tosun'un literatür incelemesine dayalı tespitlerine bakıldığında, imanın öğretilip öğretilemeyeceği hususunun Batı din eğitimi literatüründe tartışma konusu yapıldığını ve bilimsel anlamda ulaşılan genel sonucun imanın değil, dinin, yani dinî davranışların (dinî bilgilerin, duyguların ve becerilerin) öğretilebile-

² Din eğitiminin ihtiva ettiği olgular, davranışlar ve deneyimlerin sadece ampirik bir boyuta sahip olmadıkları, dolayısıyla bilimsel süreçler dâhilinde herhangi bir şekilde ölçülebilir veya doğrulanabilir olmadıkları, din eğitiminin sadece değiştirilebilir entelektüel inşalarla ilgilenmediği, bunun yanı sıra imanın gizemleriyle de ilgilendiği kimi din eğitim-bilimciler tarafından dile getirilen hususlardır. bk. John Paul Zenollito Pedrera-Granada, *Theological Aspects of Catechesis in the United States of America in the First Decade of the 21st Century* (Pamplona: University of Navarra, Doktora Tezi, 2011), 39. Erişim 03.05.2016.

ceği, imanın ise bu öğrenmelerin sonucunda “hidayet” kavramı ile açıklanan bir sıçrama ile gerçekleştiği şeklinde olduğu ifade edilmektedir.³

Tosun’a referansla, batılı din eğitimi literatüründeki, özetle, “imanın öğretilmeyeceği, ancak dinin öğretilebileceği”⁴ şeklindeki görüşe atıf yaparak bu konuyla ilgili olarak tartışmaya katılan Muhammet Şevki Aydın, Hristiyan anlayışına dayanan Batılı iman tanımının bilgiyi dışladığı, imanın temelinde “anlaşılamaması”, “saçma” olması gibi nedenler yattığı, hâlbuki “İslam’a göre bilginin imana takaddüm ettiği” aktarılarak, zımnen, Batılı anlayışın aksine, imanın öğretilebileceğini ima etmektedir.⁵ Aydın, “iman, tamamen akla ve onun eylemlerine indirgenemeyecek kadar karmaşık ve çok yönlü bir tecrübedir. Bu yüzden, eğitim ve bilgi ile iman arasında sebep-müsebbep ilişkisi olsa da, bu mutlak değildir.”⁶ diyerek görüşünü daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak, “Eğitim imanı/inancı etkilediği gibi, iman/inanç da eğitimi etkilemekte ve eğitici rolünü icra etmektedir.”⁷ dese de “Eğitim süreci sonunda birey iman etme arzu ve ihtiyacı duyup mümin olabilir; olmayabilir de. Yani eğitimle birey, inanmanın sınırına kadar taşınabilir; ama inanması garanti edilemez”⁸ diyerek, bir nevi, imanın hem öğretilebileceği hem de öğretilmeyeceği gibi meseleye yeterli cevap teşkil etmeyecek bir açıklama yapmaktadır. İman öğretiminin “iman etmeyen bir insanın bir öğretim etkinliği neticesinde iman eder hale gelmesinin sağlanması” şeklinde anlaşılması durumunda, konuyla ilgili verdiği detay bilgilerden hareketle Aydın’ın, açık bir şekilde ifade etmese de, aslında imanın öğretilmeyeceği görüşünde olduğu söylenebilir; zira şu ifadesi bunu ortaya koymaktadır: “Din eğitimcisi, yaptığı din eğitimi faaliyetiyle bireyin iman etmesini temel amaç edinip bu yönde gayret gösterebilir. Ancak inanmanın nihai sınırına kadar onu taşımayı başarsa bile, mutlaka inanmasını sağlayacağı söylenemez. İslam’a göre, bunu peygamber bile yapamaz; onun vazifesi sadece tebliğ etmektir (5/Maide: 99; 13/Ra’d 40).”⁹ Özetle söylemek gerekirse, her teolojik din eğitimi yaklaşımı savunucusu din eğitim bilimci gibi Aydın da bir yandan eğitimin insanı imana yaklaştırma yönünde açık etkisini göz ardı edemezken diğer yandan bir öğrenim kazanımı olarak imanı ortaya çıkarmada eğitimin tek başına yeterli olmadığı görüşünü benimsiyor görünmektedir. Yani Aydın’ın bu hususta söyledikleri, kanaatimizce Tosun’un bahsini ettiği Batılı literatürde imanın öğretilmeyeceği görüşünü savunanların söylediklerinden pek de farklı değildir.

³ Cemal Tosun, “Eğitim ve Din Eğitimi Politikaları”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, ed. Fahri Unan ve Yücel Hacaloğlu (İzmir: Türk Yurdu Yayınları, 1999), 517-525.

⁴ Tosun, “Eğitim ve Din Eğitimi Politikaları”, 517-525.

⁵ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 103-104.

⁶ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 104.

⁷ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 105.

⁸ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 104-105.

⁹ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 105.

Din eğitimi aracılığı ile bir kimsenin iman etmesinin mümkün olup olmadığı meselesi ile ilgili tartışmalarda Amerikalı din eğitim bilimci James Michael Lee'nin* görüşleri konuya farklı bir perspektiften yaklaşma imkânı sunması açısından önemli bulunmaktadır. Ancak Lee'nin din eğitim yaklaşımı çerçevesinde meseleyi vuzuha kavuşturabilmek için, aşağıdaki soruların cevaplandırılması gerekir: İmanın öğretilemeyeceğini savunanlar tarafından yöneltilen yukarıdaki sorulara Lee'nin din öğretimi yaklaşımı zaviyesinden ne tür cevaplar verilmektedir? İmanın öğretilebileceği veya öğretilemeyeceğini savunanların görüş ayrılıklarında etkin olan bakış açıları, yaklaşım farklılıkları nelerdir? Meseleye farklı yaklaşan Lee öğrenme, öğretme, iman vb. gibi konuyla ilgili kavramlara ne tür anlamlar yüklemektedir?

Makalede bu sorulara cevap verilmeye çalışılırken yer yer kelâmî ve felsefî argümanlar kullanılsa da, bu makalenin asıl amacı, imanın öğretilip öğretilemeyeceği sorusuna kelimeler ve felsefe bağlamında cevaplar vermek değildir. Makalede yapılmak istenen, büyük ölçüde deskriptif yöntemle, bir din eğitimi bilimci olan Lee'nin din öğretimi yaklaşımı zaviyesinden imanın niçin ve nasıl öğretilebilir olduğunun ortaya

---

* James Michael Lee (1931-2004), New York, Brooklyn'de dünyaya gelen, altı ve sekiz yaşlarında yaşadığı bir dinî tecrübe dolayısıyla 73 yıllık ömrünü din hizmetlerine adanarak ancak ruhban sınıfı içerisinde yer almayan Katolik bir din eğitimi bilimcisi. İlk, orta ve lise tahsilini Katolik Kilisesine bağlı çeşitli okullarda yapan Lee, daha sonra Columbia Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde yüksek lisans, Teacher's College'da ise doktora öğrenimini tamamlamıştır. 1962-1977 yılları arasında Notre Dame Üniversitesi Eğitim Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Lee, eğitim bölüm başkanlığı görevini yürüttüğü onuncu yılında bu üniversitede din eğitimi alanında lisansüstü çalışma/doktora programı açmıştır. Lee'nin açtığı din eğitimi doktora programı kısa sürede Amerika'daki herhangi bir Katolik veya Hristiyan üniversitesindeki din eğitimi programları arasındaki en iyi programlardan biri olmuştur. Bu programın kapatılması üzerine Notre Dame Üniversitesi'nden ayrılan Lee, akademik çalışmalarına Alabama Üniversitesi'nde eğitim profesörü olarak devam etmiştir. Yazdığı bilimsel kitap ve makaleler, verdiği seminer ve konferanslar, katıldığı organizasyonlar, yönettiği tezler, yetiştirdiği öğrenciler ve kurucusu ve sahibi olduğu Religious Education Press'de yayıma hazırladığı veya editörlüğünü yaptığı kitaplar vb. ile özelde Katolik eğitime genelde ise din eğitime önemli katkılarda bulunmuştur. Hiç kuşkusuz Lee'nin din eğitim alanına en büyük katkısı, öncüsü ve savunucusu olduğu *Din Öğretiminde Sosyal Bilim Yaklaşımı*dır. Üç kitap (trilogy) halinde yayımladığı bu çalışmasının ilki *The Shape of Religious Instruction* (1971), ikincisi *The Flow of Religious Instruction* (1973), üçüncüsü ise *The Content of Religious Instruction* (1985) başlığını taşımaktadır. Bu eserlerinin yanı sıra, yayımladığı pek çok kitap ve makalesinde sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımını sistematik ve kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu yaklaşımı ile Lee, din eğitiminin önemli meselelerinden biri olan "Din eğitimi ilahiyat bilimleri (theology) içinde bir alt bilim dalı mı yoksa sosyal bilimler içinde bir disiplin midir?" probleminde kendi özgün perspektifiyle açıklık getirmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. James Michael Lee, "To Basically Change Fundamental Theory and Practice", *Modern Masters of Religious Education*, ed. Marlene Mayr (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1983), 254-323; Harley Atkinson, "James Michael Lee", *Christian Educators of the 20th Century Project*, ed. Kevin Lawson (Erişim 18 Şubat 2017); James P. Bowers, "Lee, James Michael", *Encyclopedia of Christian Education*, ed. George Thomas Kurian- Mark A. Lampert (Lanham: Rowman& Littlefield, 2015), 3/730-731.

konulmasıdır. Bu maksatla önce meselenin özünü oluşturan iman, öğrenme ve öğretme kavramlarının Lee'nin cephesinden nasıl anlaşıldığı izah edilecektir. Ayrıca öğrenme ve öğretme faaliyetine Tanrı'nın nasıl ve ne şekilde müdahil olduğunun anlaşılmasına yardım edecek kadarıyla Lee'nin Tanrı anlayışı irdelenecektir. Daha sonra, imanın öğretilebilir olmadığı yönündeki görüşler ortaya konacak ve son olarak Lee'nin imanın neden ve nasıl öğretilebilir olduğuna ilişkin görüşleri incelenecektir.

1. İman

İmanın ne olduğu sorusuna verilecek cevabın mahiyeti, şüphesiz onun öğretilip öğretilemeyeceğine ilişkin tartışma için son derece önemlidir. Zira iman, belli bir inanç sistemini zihinsel bir onama, tasdik olarak kavramsallaştırılabileceği gibi bilişi, duyuşsal davranışları, psikomotor etkinlikleri ve hatta yaşam tarzını kapsayacak şekilde de açıklanabilir.¹⁰

Her şeyden önce iman, genel bir bakış açısıyla, insanın Tanrı'yı özgürce ve kayıtsız şartsız olarak tasdik etmesi, imanın konusu olan hususlarda tam bir sadakatle O'na bağlılık göstermesidir.¹¹ İnsanın Tanrı'yı tasdik eder ve O'na boyun eğme hale nasıl geldiği, yani imanın nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği ise tartışmanın odağında yer alan ve açıklanmaya muhtaç bir konudur.

Lee'ye göre iman, insandan bağımsız olarak "orada" var olan bir gerçeklik değildir; tikeller bütünü üzerinden genelleme yapılarak oluşturulmuş bir soyutlamadan ibarettir. Yani iman gerçek (real) bir varlık (being) değil, mantıksal bir oluştur (being).¹² İman bir kavramdır, hatta yalın bir kavramın ötesinde, bir inşadır (construct);¹³ onun için iman sanıldığı gibi tabiatüstü ya da ilahi mahiyette bir şey değil, insanî bir eylemdir ve bu yönü itibarıyla bilimsel olarak kavranabilir bir mahiyete sahiptir.¹⁴ Kaldı ki imanın Tanrı'nın insana bahsettiği bir lütf olarak kabul edilmesi halinde bile bunun ona hangi durumlarda ve nasıl verildiğinin anlaşılması önemlidir. Çünkü insan kendi tabiatına ve tâbi olduğu işlemlere, etkilere, yaşantılara bağlı olarak bu iman hediyesini kabul eder veya reddeder.¹⁵

¹⁰ bk. Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 268, 298-299.

¹¹ James Michael Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach* (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1971), 110.

¹² James Michael Lee, "The Authentic Source of Religious Instruction", *Religious Education and Theology*, ed. Norma H. Thompson (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1982), 106.

¹³ James Michael Lee, *The Content of Religious Instruction: A Social Science Approach* (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1985), 661.

¹⁴ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 271.

¹⁵ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 271.

İnşayı, “bir veya daha fazla bilimsel ya da keşifsel amaçla icat edilen veya “yapılandırılan (constructed)” bir tür kavram”¹⁶ olarak tarif eden Lee, insanın temel amacının, belirli gözlenebilen bir fenomen sınıfını uygulanabilir bir teorik çerçeveye yerleştirerek bu fenomenleri en verimli şekilde açıklanabilir, doğrulanabilir ve aynı sınıfa ait gelecekteki fenomenleri öngörülebilir kılmak olduğunu söyler. Sosyal bilimlerin insan davranışını daha yeterli düzeyde anlama ve insanların daha verimli hayatlar yaşamalarına yardımcı olma misyonunda, örneğin, öğrenme, tutum, sosyalleşme ve benzeri gibi sosyal-bilimsel inşalar, insan ve insan grubunun belirli etkinliklerini daha gerçekçi bir şekilde anlamamıza yardımcı olmada son derece önemli işlevler görürler. Bir kimsenin farkındalığının dışında olduğu ve nasıl işlediğini veya gerçekten “orada” olduğunu doğrudan gözlem yoluyla bilemediğimiz için bir şey inşa (construct) olarak isimlendirilmektedir.¹⁷

İmanı inşa/yapı olarak düşünmekle Lee onu öğretime daha müsait hale getirir. Çünkü sadece bir kavramdan ziyade inşa olarak düşünüldüğünde iman tanımlanabilir, sınırlandırılabilir, açıklanabilir, bütün ve parça olarak analiz edilebilir ve belli ölçüde ölçülebilir olur. Yine bir inşa olarak düşünüldüğünde iman, sosyal bilimcilerin *bağımsız değişken*, teolog ve filozofların *neden* olarak tanımladıkları özelliklere sahip olmaktadır. Bütün bu özellikleri sayesinde bir din eğitimcisi, öğrencisinde gözlemlediği şu veya bu davranışın onda imanın varlığı veya yokluğuna hamletmesi mümkün olabilecektir.¹⁸ Ayrıca inşa, belli bir amaç doğrultusunda bilinçli bir şekilde oluşturulan veya uyarlanan anlamını haiz bir kavramdır. Belli bir amaç doğrultusunda oluşturulması ona yararlılık ve fonksiyonellik kazandırır.¹⁹

Lee'ye göre bütün inşa türlerinde olduğu gibi iman da düşünsel ve işlemsel olmak üzere iki şekilde tanımlanabilir. Düşünsel tanım, bir kelimenin genel olarak kabul edilen ve standart anlamı ya da ona yüklenen yeni anlamları hakkında bilgi verirken, işlemsel tanım imanı bu kavramla ilgili eylem ve işlemler üzerinden açıklar. İşlemsel tanım sayesinde bir kelime somutlaştırılır, burada ve şimdi bağlamına yerleştirilir.²⁰ İmanın işlemsel tanımının yapılması, başka bir deyişle, imanı işlemsel bir tanıma kavuşturma, onu öğretilebilir ve öğrenilebilir ampirik bir forma dönüştürmede fayda sağlar. Çünkü öğretme ve öğrenme kesin ve sınırları belli, işlemselleştirme ile son derece uyumlu etkinliklerdir. İşlemselleştirme imanı soyut, genelleştirilmiş bir yapı içinden çıkararak hâlihazırdaki somut varoluşsal bir formun içine sokar.²¹ İmanın işlemsel olarak tanımlanabilir bir inşa olduğunun ortaya konulması başarılı bir şekilde

¹⁶ James Michael Lee, *The Content of Religious Instruction: A Social Science Approach* (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1985), 476.

¹⁷ Lee, *The Content of Religious Instruction: A Social Science Approach*, 476.

¹⁸ Lee, “Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction”, 272.

¹⁹ Lee, “Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction”, 271-272.

²⁰ Lee, “Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction”, 272.

²¹ Lee, “Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction”, 274.

iman öğretimi için kesinlikle bir gerekliliktir. Zira iman, işlemsel olarak tanımlanmazsa, iman gelişimini etkili bir şekilde kolaylaştırmak da mümkün olmayacaktır.²²

2. Öğrenme - Öğretme

Farklı eğitim felsefeleri ve bakış açılarından yaklaşıldığından öğrenmenin üzerinde uzlaşılan tek bir tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte alan uzmanlarının büyük bir kısmı öğrenme ile genellikle *davranış veya davranma kapasitesinde pratik ya da diğer deneyim biçimlerinden kaynaklanan sürekli bir değişimi* ifade ederler. Bu tanımda öğrenme için üç ölçütün ortaya konduğu görülür: (1) Öğrenme ile bir *değişme* yaşanması, (2) bu değişimin anlık olmaması yani *süreklilik* arz etmesi ve (3) *tecrübe* ile veya çevreyle etkileşim sonucu ortaya çıkması, bir başka deyişle, yaşantı ürünü olması.²³

Lee de öğrenmeyi basitçe “davranışlarda değişme meydana getirme” süreci olarak tanımlar. Bu yaklaşımı dolayısıyla psikolojik bir akım olan davranışçılığın etkisinde olduğu ithamına maruz kalsa da kendisi bu ithamı reddeder ve davranışçılık (behaviorism) ile davranışsalcılık (behavioralism) arasında ciddi farklar olduğunu; sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımında kendisinin davranışçı değil davranışsalcı pozisyonda yer aldığını belirtir.²⁴ Lee'nin öğrenmeyi davranış değişikliği olarak ta-

²² Lee, “Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction”, 273.

²³ bk. Dale H. Schunk, *Learning Theories: An Educational Perspective* (Boston: Pearson, 2012), 4-5; Nuray. Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Öğretim: Kuramdan Uygulamaya* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2005), 86-89.

²⁴ Lee, *davranışçılık ile davranışsalcılık* arasındaki farkı şöyle açıklar: *Davranışçılık*, psikolojide bir ekolün adıdır. Bu teorik ekole göre bütün insan davranışları, belli bir fiziksel uyaran ile gösterilen tepki arasındaki birebir bir ilişki ile açıklanabilir. Öğrenme sadece koşullu tepkilerin bir sonucu ortaya çıkar; deneysel olarak ve iç gözlemle elde edilen verilerin bir değeri yoktur. Davranış ile zihin veya bilinçlilik arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Davranışçılık, tipik olarak insan davranışı hakkındaki monistik, atomistik ve mekanistik görüşü esas alır. Bu görüş, zorunlu olarak öyle olmasa da materyalist felsefe sistemi ile uyumlu olma eğilimindedir. Başka bir deyişle davranışçılık pozitivistmin bir biçimini temsil eden, zihni, Tanrı'yı, duyguları ve ruh halini reddeden bir felsefedir. John Broadu Watson, Clark Hull, ve B.F. Skinner davranışçılığın önde gelen sembol isimlerindedir. *Davranışsalcılık* ise bilişsel, duyuşsal veya hayat tarzı ile ilgili insan davranışını etraflıca inceleme, analiz etme ve denetim altına alma çabasıdır. Dolayısıyla davranışçılıktan daha geniş bir anlama sahiptir. Her teorik ekol, tıpkı her dikkatli bir kolaylaştırmaya dönük sanat-bilim uygulamacısı, örneğin öğretme, danışma, yönetme işiyle uğraşanlar davranışsalcıdır; çünkü kolaylaştırmaya dönük bir sanat-bilim, tabiatı gereği davranış etrafında gelişir. Her şeyden önce, kolaylaştırmaya dönük etkinlikler, istedik nihaî davranışları ortaya çıkaracak önceki davranışlardır. Kolaylaştırıcının önceki davranışları belli bir amaca dönüktür ve bunlar bilinçli olarak en etkili bir şekilde istedik öğrenme kazanımlarını ortaya çıkarmayı hedefler. Bütün davranışçılar davranışsalcıdırlar ancak bütün davranışsalcılar davranışçı değildirler. bk. Lee, *The Flow of Religious Instruction: A Social Science Approach*, 289-290; Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*, 63; James Michael Lee, “Key Issues in the Development of a Workable Foundation for Religious Instruction”, *Foundations of Religious Education*, ed. Padraic O'Hare

nımlaması ile kastettiği detay ancak davranış kelimesine yüklediği anlamla anlaşılabilir. Ona göre davranış, açıktan yapılan fiziksel eylemleri kapsadığı gibi içsel psikolojik ve duygusal süreçleri ve aşikâr olarak gözlenemeyen zihinsel faaliyetleri de içine alan geniş bir kavramdır.²⁵ Lee'nin davranış kavramına yüklediği bu anlam iman öğretimine imkân vermesi açısından önem kazanmaktadır.

Lee'ye göre öğretme, “öğrenmenin kolaylaştırılması”dır.²⁶ Kolaylaştırma, basitçe, verici (öğretmen) ile alıcı (öğrenci) arasında bir bağ kurma olmadığı gibi bilginin öğretmenin zihninden öğrencilerin zihinlerine aktarılması olarak da düşünülmemelidir. Kolaylaştırma, “Öğrenme koşullarının, bireyin gelişimsel olarak bulunduğu düzeyde öğrenebileceklerini öğrenmesini mümkün kılacak şekilde, bilinçli olarak düzenlenmesidir.”²⁷

Lee'nin öğretme (teaching) ile eş anlamlı olarak kullandığı öğretim (instruction), bireyde herhangi bir şekilde öğrenme ile sonuçlanan süreci ifade eden, çoğu zaman okul, kurs gibi kurumsal ortamlarda gerçekleştirilen bir faaliyet olarak anlaşılabilir da, bundan daha geniş anlamlar ifade eden bir kavramdır.²⁸ Lee'ye göre öğretme, bireyde şu veya bu şekilde öğrenmeye yol açan bir amaca dönük olarak gerçekleştirilen, sözlü malumat sunmaktan bir kimsenin omuzuna el atmaya, tebessüm etmekten kaç çatmaya ve hatta bir kimse ile birlikte sessizce yürümeye kadar pek çok davranışın da içinde yer alabileceği geniş bir süreçtir.²⁹ Daha genel bir tanımla, bireyde istedik öğrenme kazanımlarının ortaya çıkmasını en etkili bir şekilde kolaylaştıracak durumların, ortamların ve şartların düzenlenmesi olarak da açıklanabilir.³⁰ Başka bir ifadeyle öğretme, öğrencinin istedik öğrenme kazanımını elde etme ihtimalini en yüksek düzeye taşıyacak bir ortamın dikkatli bir şekilde biçimlendirildiği ve planlandığı bir durumu ya da süreci anlatmak üzere kullanılmaktadır.³¹ Kısaca öğretme, basitçe bir sınıftaki öğrencilerin önünde dikilip konuşmaktan ya da sadece bilişsel hedeflere dönük bir içeriği öğrencilerin zihinlerine pompalamaktan çok daha geniş ve derin anlamları ihtiva eder.³² Onun için Lee, iman öğretilebilir öğretilemeyeceği hususu üzerinde düşünürken özellikle bu geniş öğretme tanımının akılda tutulmasını önemle hatırlatır.³³

(New York: Paulist Press, 1978), 60.

²⁵ Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*, 55.

²⁶ Lee, “Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction”, 270.

²⁷ Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*, 49.

²⁸ bk. Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*, 8; Lee, “Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction”, 265.

²⁹ Lee, “Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction”, 267.

³⁰ Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*, 8.

³¹ bk. Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*, 50.

³² James Michael Lee, “Religious Instruction and Religious Experience”, *Handbook of Religious Experience*, ed. Ralph W. Hood (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1995), 546.

³³ Lee, “Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction”, 267-268.

3. Tanrı Anlayışı: Aşkın (mı?) ve İçkin (mi?)

Öğrenme ve öğretmede Tanrı'nın etkisi var mıdır? Yani Tanrı kişinin öğrenmesine veya bir öğretmenin öğretmesine müdahil olur mu? Olursa eğer dışarıdan bir müdahale ile mi yapar yoksa bu etki insana yaratılıştan verdiği birtakım özellikler yoluyla mı gerçekleşir?

Lee'yi ve onun sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımını anlamak için göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardan biri de onun Tanrı'nın hem aşkın hem de içkin olduğuna ilişkin güçlü inancıdır. Ancak Lee, içkinlik (immanentism) ve aşkıncılık (transcendentalism) terimlerini bilinen felsefi düşünce okullarındaki kullanımlarından çok farklı ve alakasız bir anlamda kullandığını özellikle belirtir. Ona göre içkinlik (immanence), bu dünyanın her yönüne işleyen ve her şeyi kuşatan bir Tanrı anlayışını vurgulayan teolojik bir doktrindir. Yani içkinlik, dünyevi yaratılışın ötesinde ve onun sınırlarını çok aşan bir Tanrı'yı vurgulayan "aşkınlık" a zıt bir yerde durmaktadır. Aşkınlık (transcendence) ise, biri dışsal olan ve diğerinden sonsuz derecede üstün olan iki gerçeklik, yani Tanrı ile âlem arasında var olan ilişkisel uçuruma dikkat çeken bir kavramdır.³⁴ Tanrı'nın aşkınlığı, O'nun "orada bir yerde", her şeyin üstünde olan Tanrı, tabiatüstü olan ve tabiatüstü bir şekilde eyleyen Tanrı anlayışı üzerine odaklanırken, Tanrı'nın içkinliği ile O'nun Hristiyan inancında insan (İsa) şekline bürünmesine (Yuhanna 1:14), bizden biri ve bizimle birlikte olan, Kendi tabii yaratma düzeni içinde ve yoluyla eyleyen ve eylemeye devam eden bir Tanrı anlayışına vurgu yapılmaktadır.³⁵

Lee'nin din eğitimi yaklaşımında Tanrı hem aşkın hem de içkindir; hatta onun teolojisinde Tanrı'nın içkinliğinin galebe çaldığı da düşünülebilir. Nitekim William Cullen'a göre de Lee'nin din eğitim teorisinde Tanrı'nın içkinliği merkezi bir role sahiptir.³⁶

Lee'ye göre öğrenme ve öğretmenin yasaları vardır; bu yasaları koyan ise insanı ve evreni yoktan var eden Tanrı'dır. Tanrı'nın öğrenme ve öğretmeye müdahalesi kendisinin koyduğu bu yasalara uygun hareket etmek suretiyle gerçekleşir. Diğer öğrenme-öğretme durumlarında olduğu gibi Lee'ye göre iman öğretimi de bu yasalar ve ilkeler çerçevesinde yapılmalıdır. Hristiyanlıktaki teslis inancının bir gereği olarak, özellikle Katolik inancında din öğretiminde Kutsal Ruh'un önemli bir işlevinin olduğuna inanılır. Lee de bir Katolik olarak bu gücün varlığını kabul eder. Ancak Kutsal Ruh'un etkisini tuhaf, gizemli, dışsalcı (extrinsicist³⁷) ve tepeden inme (*deus ex*

³⁴ Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*, 278.

³⁵ William Cullen, "James Michael Lee : A Social Science Approach to Religious Instruction", *Lutheran Education Journal* 140/3 (2005), 162.

³⁶ Cullen, "James Michael Lee : A Social Science Approach to Religious Instruction", 160.

³⁷ Dışsalcılık (extrinsicism), felsefe ve teolojide kompleks birtakım gerçekliklerde içsel, kurucu veya ontolojik unsurlardan ziyade yüzeysel ve dışsal unsurları vurgulama veya bir meselenin yasal ve töresel (moral) yönlerine birincil düzeyde önem atfetme eğilimini ifade eden bir kavramdır. Geniş bilgi için

caelo) bir şekilde göstermek yerine Üçlü Tanrı'nın yarattığı ve yaratmaya devam ettiği ile eylediğine inanır. Sosyal bilimlerin insanın öğrenmesini mümkün kılan bu fitri yasaları keşfederek, din öğretiminin bu yasalar çerçevesinde gerçekleştirilmesi halinde Kutsal Ruh'un etkisinin kendisini göstereceğini kabul eder. Bu yüzden “Gerçekten bir din öğretim teorisini insanlığın ve ilahlılığın zirvelerine taşımanın en emin yolu, onu olabildiğince bilimsel yapmaktır.”³⁸ der. Yani bir din öğretim teorisini hem insani amaçlara hem de ilahi iradenin tecellisine en yüksek düzeyde hizmet eder hale getirmek için yapılacak en iyi şey, o öğretim teorisini olabildiğince bilimsel bir form ve içeriğe kavuşturmadır.

Tanrı'nın öncelikli olarak tabii düzen içerisinde, İslamî bir ifadeyle sünnetullah çerçevesinde eylediğine dair Lee'nin bu görüşü, öğrenme ve öğretme hadisesinde Tanrı'nın insana müdahalesinin aşkın bir güçle gerçekleştiğine inanan özellikle çoğu Evanjelik bir kısım Hristiyanlar için anlaşılması ve benimsenmesi güç bir görüş olmuştur.³⁹ Bu bakış açısıyla Lee'nin din öğretimi yaklaşımı, muhalifleri tarafından seküler ve natüralist olmakla itham edilmiştir. Fakat Lee, Tanrı'nın bu âlemdeki derin ve bütünüyle nüfuz edici içkinliğini esas almasından dolayı sosyal bilimsel din öğretiminin “seküler” veya “natüralist” bir yaklaşım olduğu ithamını reddeder ve böyle bir iddianın pedagojik olarak zavallı olduğu kadar teolojik açıdan da basit, düşünülmeyen yöneltilebilir bir eleştiri olduğunu belirtir.⁴⁰ Zira sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımını bütün detaylarıyla ortaya koyduğu hiçbir eserinde din öğretiminin Tanrı olmaksızın da etkili olabileceğine dair bir imaya ya da yapılandırılmış öğrenme durumu stratejisinin Tanrı'nın varlığı ve gücü olmadan da öğrenmeyi kolaylaştırabileceğine ilişkin bir iddiaya rastlamak mümkün olmadığını bizzat kendisi ifade eder.⁴¹

Lee'ye göre;

“Tabiat, öğretme, öğrenme ve insan hiçbir şekilde Tanrı'dan ayrı düşünülebilecek şeyler değildir; aksine tabiat, ancak Tanrı'nın bütün tabiatta hazır ve nazır oluşu, kudreti ve varlığı sayesinde tabiat olabilir. Her nerede öğretim ve öğrenme gerçekleşiyorsa Tanrı çok yakın ve varoluşsal olarak bu sürecin her anında mevcuttur. Tabiat kendi başına tabiat değildir; [O'nun lütüf[un]a mazhar olan bir tabiattır; ya da daha açık ifade etmek gerekirse, [O'nun lütüf[un]a gark olmuş tabiattır. “Tabiat” demek aynı zamanda Tanrı'nın bir yönünü [yani varlığının açık bir göstergesini] ifade etmektir. Öğretim ve öğrenmenin kanunları herhangi bir şekilde Tanrı'nın kanunlarının dışında değildir. Öğretim, ancak ve ancak kendi doğasının kanun-

---

bk. J. Hennessey, “Extrinsicism”, *New Catholic Encyclopedia*, ed. Berard L. Marthaler (Detroit: Gale, 2003), 5/570-571.

³⁸ bk. Lee, *The Flow of Religious Instruction: A Social Science Approach*, 150.

³⁹ bk. Cullen, “James Michael Lee : A Social Science Approach to Religious Instruction”, 163.

⁴⁰ bk. Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*, 281, 276.

⁴¹ Lee, *The Flow of Religious Instruction: A Social Science Approach*, 272.

larına sadık olduğunda etkilidir; fakat kendi doğasına sadık olmak, varoluşsal olarak her zerresine öyle nüfuz etmiş ki onu Tanrı-dolu bir tabiat haline getiren Tanrı'nın varoluşsal mevcudiyetine ve devam eden faaliyetine kendiliğinden bağlı olmaktır. Tabiat insan faaliyetinin dolaysız nesnesi ve ortamı olduğu için insan kronolojik olarak ilk önce doğaya sadık olduğunda, genellikle Tanrı'ya karşı en sadık olur. Kronolojik olarak ilk önce görünmeyen bir Tanrı'ya bağlı olma girişimleri, tipik olarak tarihsel trajedilere ve kişisel hayal kırıklıklarına neden olmuştur.”⁴²

Tanrı ve tabiat arasındaki böyle bir ilişkinin olduğunu kabul etmek, Lee'ye göre ne Pelacianizm (pelagianism)* ne de panteizmle ilişkilendirilebilir. Onun bu düşünceleri Tanrı'nın içkinliğine ilişkin anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, din öğretimini daha etkili kılmak için sosyal bilim yaklaşımını kullanmak, içinde Tanrı'nın kudretinin başlama, mümkün kılma, ürün verme ve tamamlama şeklinde cereyan eden öğrenmenin kolaylaştırılmasının tabii ritmiyle uyumlu olduğundan, Tanrı'ya yönelik daha doğru bir iş yapmaktır.⁴³ Lee Tanrı'yı, bilgi ve eylemin tüm alanlarında, her yerde faal (at work) olan bir varlık olarak kabul etmektedir. Lee'nin, içkin bir Tanrı anlayışına sahip olması, Tanrı'nın vahyin, daha önce olup bitmiş değil, halen devam edegeldiği şeklindeki anlayışı, Dewey'in deneyime dayalı öğrenme teorisini benimsemesine izin vermektedir.⁴⁴

4. İman Öğretilebilir (mi?)

Her şeyden önce iman hakkında öğretim ile iman öğretimi arasında bir ayrım yapılması gereğini tekrar vurgulamak gerekir. İman hakkında öğretimin yapılabilmeyeceği hususunda ne ciddi bir tereddüt ne de tartışma mevcuttur. Din eğitim bilimciler arasında esas tartışmaya konu olan husus, imanın eğitim-öğretimle güçlendirilip güçlendirilemeyeceği, daha da önemlisi, imana sahip olmayan bir kimsenin din öğretimi aracılığıyla iman sahibi olmasının sağlanıp sağlanamayacağı meselesidir.

İmanın öğretilebilme durumuyla ilgili temelde iki varsayım (öğretilebilir-öğretilemez) bulursa da imanın zaten insanda var olan mı yoksa herhangi bir şekilde sonradan kazanılan bir şey mi olduğu hususundaki görüş farklılıklarından dolayı verilen

⁴² Lee, *The Flow of Religious Instruction: A Social Science Approach*, 292-293.

* *Pelagianism*, 360 yılı dolaylarında Büyük Britanya'da doğmuş olan Pelagius isimli bir keşişin ortaya koyduğu bir öğretiler. Dinî buyruklara çok önem veren ve onları titiz bir şekilde yerine getirmeye gayret eden Pelagius'un öğretisine göre insan, ilahi lütfun yardımı olmadan kurtulabilir; dolayısıyla İsa'nın etkisi önemsiz ve faydasız olmaktadır. Bunun için Aziz Augustinus, Aziz Hieronimus ve diğer piskoposlar kesin bir şekilde bu öğretiye karşı çıkmışlar ve bu öğreti Kilise tarafından da reddedilmiştir. bk. Xavier Jacop, *Hristiyan Terimler Sözlüğü: Bir Deneme* (İstanbul: Ohan Matbaacılık, 2004), 425.

⁴³ Lee, *The Flow of Religious Instruction: A Social Science Approach*, 293.

⁴⁴ Edward J. Newell, *James Michael Lee's Social Science Religious Instruction* (Ann Arbor Mich.: University Microfilms International, 2004), 9.

cevaplarda farklılaşmalar olmaktadır. İmanın doğuştan itibaren zaten her insanda potansiyel olarak bulunduğunu ileri sürenler öğretim faaliyetini potansiyel olarak zaten var olan bir şeyin açığa çıkarılması olarak gördükleri için bunu mümkün görmektedirler. Örneğin Karl Rahner'a göre Tanrı'nın kurtarıcı iradesi ve imanın doğaüstü bir lütuf olarak sunulmasının bir neticesi olarak herkes potansiyel bir inanırdır. Yani iman her insanda potansiyel olarak vardır. Dolayısıyla bir kimseye imanı kazandırmak demek hâlihazırda var olan imanı açığa çıkarmaktır.⁴⁵ İmana sebep olmak veya imanın ortaya çıkmasını sağlamak, Tanrı'nın lütfu ile insanın derinliklerinde tecrübe ettiği şeyin ne olduğunu anlamaya yardım etmek demektir. Zira iman zaten önceden insana verilmiş olan bir şeydir.⁴⁶

Genel olarak Hristiyan dünyada teolojik yönelimleri bakımından muhafazakâr, ılımlı, liberal vs. çok çeşitli çevrelerden din eğitim bilimcilerin çok önemli bir kısmı din öğretimi ile imanın daha güçlü hale getirilebileceği hususunda hemfikirdirler. Ayrıca bu kişi veya gruplardan hiçbirisi Tanrı'nın bir hediyesi olarak görülen iman ile Tanrı'nın zaten verdiği şeyi daha güçlü hale getirmek amacıyla yapılan din öğretimi arasında bir çelişki de görmezler. Kilise tarafından yayımlanan belgelerde de din öğretiminin öncelikli amacının imanı ziyadeleştirmek olduğu belirtilir. Ancak din öğretiminin doğrudan imana vesile olabileceği hususunda ciddi tereddütler olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷

Teolojik yaklaşım savunucuları genel olarak imanın Tanrı'nın gizemli bir hediyesi olduğunu, dolayısıyla iç yüzünün tamamen anlaşılmasının veya araştırılmasının ve öğretilmesinin mümkün olmadığını ve bilimsel metotlara konu olamayacağını, dolayısıyla bir öğretim faaliyeti sonucunda kendiliğinden ortaya çıkmasının da mümkün olamayacağını belirtmektedirler.⁴⁸ Örneğin Katolik teolog ve din eğitim bilimci Thomas H. Groome, başlangıçtan günümüze her çağda Hristiyan toplumunun tüm eğitsel çabalarının ana hedefinin yaşanan Hristiyan imanının geliştirilmesi olduğunu söylemesine rağmen bunun Hristiyan toplumunun veya eğitimcilerinin imanı başka birine "bahşedebileceği" anlamına gelmediğini belirtir. Ona göre iman ancak Tanrı'nın hediyesidir ve İncil'den bir cümleye⁴⁹ atıfla, ancak O'nun dilemesiyle bir kişi iman sahibi olabilir.⁵⁰ "İman eğitimcileri ellerinden gelen çabayı göstermeli ve gerisini

⁴⁵ Karl Rahner, "Faith", *Sacramentum Mundi: An Encyclopedia of Theology*, ed. Karl Rahner (New York: Herder ve Herder, 1968), 2/310.

⁴⁶ Rahner, "Faith", 2/310-311.

⁴⁷ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 269-270.

⁴⁸ bk. Edwin M. Conway, "Collaborative Responses to the Demands of Emerging Human Needs: The Role of Faith and Spirituality in Education for Social Work", *Social Work and Divinity*, ed. Daniel Lee - Robert O'Gorman (New York: Haworth Social Work Practice Press, 2005), 69; Françoise Darcy-Bérubé, "The Challenge Ahead of Us", *Foundations of Religious Education* (New York: Paulist Press, 1978), 116-119.

⁴⁹ "(İsa) Beni gönderen Baba bir kimseyi bana çekmedikçe o kimse bana gelemez." Yuhanna 6: 44.

⁵⁰ Thomas H. Groome, *Christian Religious Education: Sharing Our Story and Vision* (San Francisco: Harper & Row, 1980), 56.

Tanrı'nın lütfuna havale etmeliler."⁵¹ Yani imanın ortaya çıkışı ve gelişmesi doğrudan eğitsel bir aktivitenin ürünü değil, Tanrı'nın lütfu ile insanın manevi özüne dokunması ve böylece kişiyi İsa Mesih'te Kendisi ile canlı bir bağ kurmaya teşvikiyile gerçekleşen bir hadisedir.⁵²

Teolojik yaklaşım cephesinden bir başka Protestan din eğitim bilimci Westerhoff III, eğitsel açıdan dinin bir araç, imanın ise tek amaç olduğunu, dolayısıyla Hristiyan eğitiminin din ile değil, iman ile ilgilenmesi gerektiğini belirtmekle birlikte⁵³ doğası itibariyle bir kimseye imanın öğretilmeyeceğini ancak din hakkında bir şeyler öğretilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iman öğretimi ile ilgilenmek modern psikoloji ve pedagojiyi model alan eğitim-öğretim (schooling-instruction) paradigmasının bir anomalisidir.⁵⁴ Westerhoff III, din hakkında öğretime teşvik etmekle eğitim-öğretim paradigmasının Hristiyan imanını seküler pedagojiye indirgediğini ve değerden düşürdüğünü, hatta Hristiyan imanının zayıflamasına neden olduğunu ve böylece ateizme teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Din eğitimi, ona göre, kişileri ve grupları Hristiyan yaşam tarzına göre dönüştürmeyi mümkün kılan inanç toplumunun sistematik ve sürekli bir çabasıdır. Hristiyan din eğitiminin amacı da Hristiyan imanını ve yaşam tarzını iletmeğidir.⁵⁵ Bunu gerçekleştirmenin yolu ise inanç kültürlemesi (faith-enculturation) adını verdiği kateşetik Hristiyan formasyon modelidir.⁵⁶ İmanın bir inanç topluluğu içinde telkin edilebileceğini, ancak imanın bir kimseden başka bir kimseye aktarılamayacağını; ayrıca imanın, tarihi, gelenekleri taşıyan bir inanç topluluğunda imanlarını paylaşan kişiler tarafından ifade edilebileceğini, dönüştürülebileceğini ve anlamlı hale getirilebileceğini belirtir. Ona göre okul öğretimi bu hakikati görmezden gelmektedir.⁵⁷

Muhafazakâr Katolik teolog Marthaler'a göre iman, Tanrı'nın birdenbire bahşettiği bir lütuf, kişinin Tanrı'nın çağrısına özgür iradesi ile verdiği bir cevaptır. İman Tanrı'nın lütfu olduğu için insanoğlunun kullandığı hiçbir yol-yöntem imanın az veya çok meydana gelmesini engelleyemediği gibi, dışarıdan bir müdahale ile imanın gelişimini ve büyümesini de sağlayamaz. Ona göre kateşez, kateşetik eğitim-öğretimin ışığı altında imanın hayata geçirilmesini, bilinçli ve aktif hale getirilmesini hedefler ancak imana sebebiyet veremez; sadece orada zaten var olanı uyandırır, besler

⁵¹ Thomas H. Groome, *Will There Be Faith?: A New Vision for Educating and Growing Disciples* (New York: HarperOne, 2011), 75; Thomas H. Groome, *What Makes Us Catholic: Eight Gifts for Life* (New York: HarperSanFrancisco, 2003), 58.

⁵² Groome, *Christian Religious Education: Sharing Our Story and Vision*, 74.

⁵³ John H. Westerhoff III, *Will Our Children Have Faith* (New York: The Seabury Press, 1976), 21-22.

⁵⁴ Westerhoff III, *Will Our Children Have Faith*, 22-23.

⁵⁵ Jack L. Seymour, "Contemporary Approaches to Christian Education", *The Chicago Theological Seminary Register* 69/2 (1979), 2-3; Westerhoff III, *Will Our Children Have Faith*, 22, 102-103.

⁵⁶ bk. John H. Westerhoff III, "Formation, Education, Instruction", *Religious Education* 82/4 (1987), 579-581.

⁵⁷ Westerhoff III, *Will Our Children Have Faith*, 23.

ve geliştirir.⁵⁸

DiGiacomo da, Tanrı'nın ve öğrencinin özgür olduğuna dikkat çekerek yapılandırılmış hiçbir öğrenme ortamının inancı garantileyemeyeceğini, çünkü imanın Tanrı'nın bir lütfu olduğunu, öğrencinin de bu lütfu karşılık verme konusunda özgür olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁹ Kendi bakış açısını arama, sorgulama, ifade etme ve imana cevap verme anlamında özgürlük herhangi bir dinî ortamda anahtar unsurdur. Dolayısıyla DiGiacomo'ne göre ne kadar istersek isteyelim başka biri için iman konusunda kalıcı bir seçim yapamayız.⁶⁰

İmanın geliştirilemeyeceğini veya öğretilmeyeceğini yalnızca iman teolojisi gibi bilişsel inançların kolaylaştırılabileceğini ileri süren Richard McBrien'e göre din eğitimcilerinin, piskoposların, vaizlerin ve kilisenin yaptığı şey imanı öğretmek veya nakletmek değil, iman ile ilgili yorumları ya da anlayışları aktarmaktır. Bir başka deyişle teolojileri aktarmaktır.⁶¹

İmanın öğretilmeyeceğini iddia edenler, ekseriyetle aşkın Tanrı anlayışını benimseyen teologlardır. Bu teologlara göre iman, Tanrı'dan gelen ilhamla ortaya çıkan ve Tanrı'nın sebebiyet verdiği tabiatüstü bir eylemdir.⁶² Başka bir ifadeyle iman, Tanrı'nın lütfuyla O'ndan gelen bir hediye ve kişinin O'nun çağrısına özgürce verdiği bir cevaptır. Hiçbir insan çabası ve gücü hakiki anlamda imanı aşılama ve onu arttırmaya yetmez; hatta onun dışarıdan müdahale ile teşekkür ettirilmesi ve geliştirilmesi dahi programlanamaz. Din eğitimi ile ancak Tanrı'nın bir lütfu olan imanın insanlarda canlı, şuurlu ve aktif hale getirilmesi amaçlanabilir.⁶³ Dolayısıyla, bu görüşte olan din eğitimcileri iman sürecinin öğretmeninin sınıfta yaptıkları veya öğrettiklerinden çok daha kapsamlı ve Tanrı'nın sevgisinin gizemi ve insanların bu sevgiyeye verdikleri özgür ve kişisel tepkiyle sarmalanmış olduğunu belirtirler. İnsanların imana davet edilebileceğini ve iman hayatının öğretim ve deneyimle beslenebileceğini; ancak bir öğretim faaliyeti ile imanın zorunlu bir sonuç olarak ortaya çıkmasının beklenmemesi gerektiğini, çünkü din eğitiminin davetkâr ve özgür bir irade ile karar vermeyi mümkün kılan bir faaliyet olması gerektiğini ifade ederler.⁶⁴

⁵⁸ Berard L. Marthaler, "Socialization as a Model for Catechetics", *Foundations of Religious Education*, ed. Padraic O'Hare (New York: Paulist Press, 1978), 75.

⁵⁹ James J. DiGiacomo, "Book Review of The Flow of Religious Instruction: A Social Science Approach", *America* (September 1973), 176.

⁶⁰ Brennan R. Hill, *Key Dimensions of Religious Education* (Winona, Minnesota: Saint Mary's Press, 1988), 32.

⁶¹ Marthaler, "Socialization as a Model for Catechetics", 75; Richard McBrien, "Faith, Theology, and Belief", *Commonweal* 101 (1974), 135.

⁶² Ian Knox, *Above or within?: The Supernatural in Religious Education* (Mishawaka, Indiana: Religious Education Press, 1976), 84.

⁶³ Marthaler, "Socialization as a Model for Catechetics", 75.

⁶⁴ Hill, *Key Dimensions*, 31-32.

Lee'nin iddiası ise, teolojik yaklaşım savunucularının aksine, imanın pekâlâ öğretilebilir olduğu şeklindedir. Ona göre Tanrı'nın gücü, kudreti ve lütfunun imanı öğrenmedeki etkisini hiçbir şekilde inkâr etmeden ve insanın özgür iradesini kısıtlamadan din öğretimi faaliyeti ile iman etmeyen birinin iman eder hale gelmesi mümkündür. Lee, din öğretiminin doğrudan imana vesile olabileceğini aşağıdaki üç argümanla temellendirmektedir:

1) İnsan davranışları ya doğuştan getirilir ya da sonradan kazanılır, yani öğrenilir. İman doğuştan var olan değil, sonradan kazanılan, yani öğrenilen bir davranış türüdür.⁶⁵ İman doğuştan getirilmeyen sonradan öğrenilen insani bir davranış olduğuna göre öğretilebilir; çünkü öğrenilen her şey öğretilebilirdir. Başka bir deyişle iman, işlemsel (operational) yönü itibarıyla bir davranışlar bütünüdür; diğer davranışlar öğretilebildiği gibi, iman da öğretilebilir.⁶⁶ John H. Westerhoff gibi bazı çağdaş din eğitim-bilimciler tarafından dile getirilen, *dinin*; kurumlar, öğretiler, yapılar ya da dışarıdan gözlenebilen insan davranışları gibi öğretime müsait dışsal durumları, *imanın* ise içten bağlılık gibi öğretim ile kazandırılması her zaman mümkün olmayan içsel durumları ifade ettiği⁶⁷ şeklindeki tanımlama biçimi Lee'ye göre doğru değildir; zira bu iddia herhangi bir dayanaktan yoksundur.⁶⁸ Bu iddia aynı zamanda tarihsel olarak da doğru değildir; çünkü Hristiyanlığın başlangıcından beri din, çoğunlukla, bir insanın Tanrı ile ilişkisinin sadece dışsal davranışları ya da insan eliyle oluşturulmuş dışsal durumları değil, tecrübeler, duygular, inançlar ve mitler gibi içsel olayları da içerecek şekilde bir bütün olarak kavramsallaştırılmıştır.⁶⁹ Dinin dışsal durumları ifade eden bir kavram olduğu iddiası ayrıca düalist bir anlayışı yansıtır; çünkü içe ait iman ile dışa ait din arasında esaslı ve temeli olmayan bir ikiliği öngörür.⁷⁰ Sosyal bilimler ve eğitim terminolojisinde davranış, bir insanın sadece açıkça görülen eylemlerini değil, düşünmesi, hissetmesi vb. gibi içsel veya dışsal bütün faaliyetlerini ifade eden sosyal bilimsel bir terimdir.⁷¹ Şüphesiz davranışları açık (overt) veya gizli (inner) şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Açık davranış, başka bir birey tarafından veya bazı ölçme araçlarınınca doğrudan gözlemlenebilen yürümek, şarkı söylemek, bir eylem gerçekleştirmek vb. gibi insan aktiviteleridir, Gizli davranış, başka bir birey veya birtakım ölçüm aygıtlarınca doğrudan gözlemlenemeyen düşünme, algılama, sevme vb. gibi insan aktiviteleridir.⁷² Ancak dışsal (açık) davranışların öğretilebilir, gizli (içsel) davranışların öğretilemez olduğu doğru değildir. Dolayısıyla ima-

⁶⁵ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 270.

⁶⁶ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 270.

⁶⁷ Westerhoff III, *Will Our Children Have Faith*, 22-23.

⁶⁸ Lee, "The Authentic Source of Religious Instruction", 102-103.

⁶⁹ Lee, "The Authentic Source of Religious Instruction", 103-104.

⁷⁰ Lee, "The Authentic Source of Religious Instruction", 104.

⁷¹ Lee, *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*, 56; Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 270 (Dipnot 21).

⁷² Lee, *The Shape of Religious Instruction*, 55.

nın öğretilemeyeceğine ilişkin yanlıgının bir sebebi dini, öğretimi mümkün olan dışsal davranış; imanı ise doğrudan öğretimi mümkün olmayan içsel davranış olarak tanımlayan sorunlu din ve iman anlayışdır.

2) Teolojik öğrenme teorisine göre din eğitiminin ürün içeriği, yani din öğretimine konu olan muhteva diğer alanlarinkine göre farklı ve eşsiz bir nitelik arz eder. Dolayısıyla bu tür bir eğitimin dayandığı öğrenme teorisi de diğerlerinden farklıdır. Lee ise imanı öğrenme ile nesnesi farklı olan başka şeyleri öğrenme biçimi arasında önemli bir fark olduğuna dair herhangi bir bilimsel kanıt olmadığını söyleyerek bu iki şeyi öğrenmenin birbirinden farklı olduğu kabulünü reddeder. Yani diğer herhangi bir şey nasıl öğreniliyorsa iman da aynı şekilde öğrenilir. Daha açık bir ifadeyle, bir insan "seküler" bir gerçekliği nasıl öğreniyorsa, esas itibarıyla dini de öyle öğrenir. İnsanın doğal olguları öğrenmesini sağlayan özel melekeleri ve dinî hadiseleri öğrenmesine imkân veren ayrı birtakım melekeleri olduğunu söyleyemeyiz. Her ikisini de öğrenmesini mümkün kılan aynı öğrenme kabiliyetidir. Çünkü öğrenmenin özü, nesnesi farklılaştıkça değişen bir şey değildir.⁷³ Yani insan matematiği nasıl öğreniyorsa, dini, imanı da aynı şekilde öğrenir. Bir insanın din öğretimi faaliyeti neticesinde imana kavuşmasında nihai noktada etkili olan din öğretimi değil Tanrı ise, aynı durum neden Matematik, Fen vb. alanlardaki öğrenmeler için geçerli olmasın ki? Lee'ye göre hangi konunun öğretimi olursa olsun insanın öğrenmesinde Tanrı'nın etkisi, onun için vasfı dolayısıyla, Kendisi tarafından konan öğrenmenin yasalarına uygun davranılmasıyla varlığını gösterecektir. Yani iman, Tanrı'nın dışarıdan bir etkiyle gizemli bir şekilde bahsettiği bir şey değil, insanın yaratılış özüne uygun davranıldığında, O'nun tarafından fitratına yerleştirilen öğrenmenin yeter koşulları yerine getirildiğinde ortaya çıkan bir davranıştır.

3) Çoğu Hristiyan mezheplerinin yeni müminler kazanmak amacıyla ülke içi veya dışında misyonerlik faaliyetleriyle meşgul olmaları da imanın öğretilebilir olduğunun açık bir göstergesidir. Geniş anlamda, bir nevi din öğretimi etkinliği olarak da görülebilecek olan misyonerlik faaliyetleri ile din değiştirme arasında pozitif bir korelasyon olduğu bilinen bir husustur. Aksi halde bu faaliyetlerin yüzyıllardır aralıksız olarak sürdürülmesi anlamsız olurdu. Bu da göstermektedir ki misyonerlerin bu pedagojik faaliyetleri olmadan Tanrı'nın iman bahşetmesi mümkün olmamaktadır.⁷⁴

İmanın öğretme, öğrenme ve yaşam dinamiğinde geliştirilebileceğini ve biçimlendirilebileceğini; teoloji, psikoloji ve sosyoloji imanı araştırırken, sadece din öğretiminin imanı meydana getirmek gibi bir işleve sahip olduğunu, zira din öğretim eyleminin imanın geliştirildiği ve kolaylaştırıldığı dinamik koşullar dizisi olduğunu kesin bir dille ifade eden Lee⁷⁵ karşıt görüşte olanlarca bir nevi pelacyanizm (pelagianizm) düşüncesine dayanan heretik bir anlayışı dillendirmekle itham edilmiştir. Lee

⁷³ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 270; Lee, *The Flow of Religious Instruction: A Social Science Approach*, 43-44.

⁷⁴ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 270.

⁷⁵ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 290.

ise bu ithamı reddederek, bir insanın imana gelmesinde bir yandan Tanrı'nın lütfunun nihai planda etkili olduğunu, diğer yandan bu lütfun kişide imanın ortaya çıkmasına imkân veren din öğretimi faaliyeti ile birlikte geliştiğini ona eşlik ettiğini ifade etmektedir.⁷⁶ Dolayısıyla Lee'ye göre din öğretimi kapsamlı ve gerçekten yeterli bir iman inşasının gelişimi için son derece önemli bir katkı sağlayıcıdır.⁷⁷

Lee'ye göre imanın öğretilmeyeceğine ilişkin başka bir yanılgı, bilginin basit bir şekilde öğrenciyeye aktarımına dayalı olduğu şeklindeki eski öğretim anlayışının hâlâ hâkim olduğu vehminden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki din öğretimi faaliyeti de dâhil olmak üzere her tür öğretim faaliyetinin analizi açıkça göstermektedir ki her öğretim hadisesinde her biri bir bütünün ayrılmaz bir parçası olan dört temel unsur bulunmaktadır: Bunlar *öğretmen*, *öğrenci*, *öğretim konusu* yani *içerik* ve *ortamdır*. Din öğretimi bu dört unsurun etkileşimi ile ortaya çıkar.⁷⁸ İman öğretmenden öğrencilere bir mal sevkıyatı gibi aktarılan ve öğretimi oluşturan diğer unsurlardan hiçbir şekilde etkilenmeyen bir entite değildir. Aksine bu dört unsur arasındaki etkileşim sayesinde iman, öğretim faaliyeti içerisinde yeni bir form olarak ortaya çıkar.⁷⁹

Bu dört unsurdan biri olarak iman, din öğretimi esnasında öğretimin diğer üç unsuruyla öyle bir etkileşime girer ki artık kendi başına iman olmaktan çıkar ve yeni bir gerçeklik olarak, yani din öğretimi olarak var olur. Lee yeni bir gerçeklik olarak bu birbirini kapsar hale gelme sürecini aracılık (mediatorship) olarak isimlendirir.⁸⁰ Bu yeni gerçeklikte iman bir yandan temel özelliklerini korurken diğer yandan iman bu temel özellikleri diğer üç temel değişken ile kaynaşık yeni bir ilişkiye girer ve artık varlıksal olarak birbirinden ayrılamayacak derecede yeni bir gerçeklik, yani öğretilen/ öğrenilen iman haline gelir.⁸¹

Lee'ye göre imanın içsel, dinin ise dışsal bir hadise olduğu savı temelsiz olduğuna göre, Berard L. Marthaler gibi bazı din eğitim bilimciler tarafından yöneltilen, Tanrının bir lütfu olarak insana bahşedilen bir hediye olduğu için imanın öğretilmeyeceği⁸² sadece bilişsel nitelikte inançların, bir başka deyişle iman teolojilerinin öğreniminin kolaylaştırılabileceği iddiaları⁸³ da mantıksal, teolojik ve pedagojik açıdan temelsizdir.⁸⁴ Çünkü imanın öğretilmeyeceğine dair kesin bir gerekçeye dayanmadan onun öğretilmeyeceğini iddia etmek mantıksal olarak

⁷⁶ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 271.

⁷⁷ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 289-290.

⁷⁸ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 290-291.

⁷⁹ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 291.

⁸⁰ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 292.

⁸¹ Lee, "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction", 292.

⁸² Berard L. Marthaler, "To Teach the Faith or to Teach Theology: Dilemma for Religious Education", *Proceedings of the Thirty-First Annual Convention* (Washington, D.C.: Catholic Theological Society of America, 1976), 233.

⁸³ bk. McBrien, "Faith, Theology, and Belief", 135.

⁸⁴ Lee, "The Authentic Source of Religious Instruction", 107.

temelsizdir. İmanın öğretilmeyeceği iddiası mahiyet itibarıyla ampirik bir iddiadır. Ampirik mahiyete sahip bir iddianın ampirik bir kanıtla desteklenmesi gerekir. Böyle bir kanıt olmadığına göre imanın öğretilmeyeceği savı mantıksal bir dayanaktan yoksundur.⁸⁵ “İmanın öğretilmeyeceği iddiası teolojik olarak da doğru değildir. Çünkü teolojik teoride sadece iman değil, bütün gerçeklik Tanrı'nın bir lütfu ve hediyesidir. Tanrı'nın bir hediyesi olduğu için inancın öğretilmeyeceği doğru olsaydı, bütün gerçeklik Tanrı'nın bir hediyesi olduğu için bu dünyada hiçbir şey bir insan tarafından öğretilemezdi. *Bu durumda, esas mesele, Tanrı'nın lütfuyla insana bahşedilenlerin öğretilip öğretilmeyeceği değil, bu hediyelerin nasıl alınıp verildiği hususudur. Şüphesiz din öğretiminde temel mesele budur.*”⁸⁶

Tanrı'nın lütfuyla gelen hediyelerin nasıl verildiğini anlamak din öğretiminin esas meselesidir; çünkü öğretme Tanrı'nın lütfunun bahşedilme tarzıyla, öğrenme ise Tanrı'nın lütfunun alınma tarzıyla alakalıdır.⁸⁷ Bir benzetme yapmak gerekirse, öğrenme veya öğretme faaliyetinin Tanrı'nın lütfu ile ilişkisi, bir hastanın belli bir tedavi sürecinin ardından iyileşmesi veya iyileştirilmesi ile Tanrı'nın lütfu arasındaki ilişkiden farklı değildir. Her ikisinde de sonsuz kudreti ve dilemesiyle nihai noktada her türlü yaratmayı gerçekleştiren O'dur. Ancak Tanrı'nın hastaya şifa vermesi için nasıl işinin ehli bir doktorun uygun gördüğü bir tedavi gerekli ise, insanların iman sahibi olabilmeleri için de bu türden bir çabanın olması gerekir. Doktorun hastasını tedavi etme teşebbüsü nasıl Tanrı'nın hastaya şifa bahşetmesine bir müdahale olarak algılanmıyorsa, bir din eğitimcisinin iman öğretmesi de Tanrı'nın bir hediyesi olan imanı dilediğine bahşetme lütfuna bir müdahale olarak görülmemelidir. Doktorun hastalığının nedenini bulma ve tedavi etme yöntemlerini keşfetme yönündeki gayreti nasıl hastanın şifa bulması (Tanrı'nın hastaya şifa bahşetmesi) için gerekli bir şart ise, insanların iman sahibi olmaları (hidayete ermeleri) için de din öğretimi gerekli bir şart olarak görülmelidir. Her iki durumda da bu şart, yine Tanrı tarafından kendi lütuf ve inayetinin bir koşulu olarak konulmasından kaynaklandığından, doktorun insanı, hastalıkları ve tedavi süreçlerini iyi bilmesi; din eğitimcisinin ise bireyi, davranış değiştirme ilkelerini ve öğrenme-öğretme yasa ve ilkelerini iyi keşfedip ona göre davranmasıyla Tanrı'nın lütfuna mazhar olunabilir.

Esasen bu bakış açısı, imanın öğretilmeyeceğini söyleyen bazı din eğitim bilimleri tarafından da paylaşılmaktadır. Örneğin Groome, bir yandan “yeryüzünde imanı geliştirme yönündeki gayretlerimizin sadece Tanrı'nın inayeti ile başarıya ulaşacağını asla unutmamalıyız” derken diğer taraftan “ancak [imanın] gelişmesini sağlayacak sadece Tanrı olsa da (1 Cor. 3:6), Tanrı'nın inayetinin tabiat, bu hususta, din eğitimcilerinin iyi gayretleri, aracılığıyla işlediğini hatırd tutmak gerekir”⁸⁸ der.

⁸⁵ Lee, “The Authentic Source of Religious Instruction”, 107.

⁸⁶ Lee, “The Authentic Source of Religious Instruction”, 107.

⁸⁷ Lee, “The Authentic Source of Religious Instruction”, 107.

⁸⁸ Groome, *Will There Be Faith?: A New Vision for Educating and Growing Disciples*, 338.

Groome, din eğitiminde *paylaşılan praksis* yaklaşımının⁸⁹ da Tanrı'nın inayetini tevlit edecek iyi bir gayretin ürünü olduğunu ifade eder.⁹⁰ Bu açıklaması ile Groome bir yandan din öğretim faaliyeti ile Tanrı'nın iman bahşetmesi arasında bir bağ kurar, ancak bu bağ onun gibi diğer teolojik yaklaşımçıların Tanrı'nın inayeti ile din öğretiminin iki ayrı şey olarak kabul edildiğini gösterir. Lee'ye göre ise bu iki şey bir bütündür. Yani din öğretmenin Tanrı'nın evrendeki öğrenme yasalarına uygun bir şekilde planlayıp yürüttüğü bir din öğretimi faaliyeti ile O'nun öğrenen kişiye iman bahşetmesi birbirinden ayrı düşünülemeyecek bir durumdur.

Tanrı'nın sonsuz iradesi ve kudreti ile nihai eylemi yaratan olmasına bakarak, "din öğretimi ile iman öğretilemez" demek "ateşli silahla adam öldürülemez" demek gibi bir şeydir. Çünkü her ne kadar ateş eden insan olsa da sonuçta öldüren Tanrı'dır, Tanrı dilemeseydi ölüm gerçekleşmezdi. İman Tanrı'nın bir lütfu olduğu için imanın öğretilmeyeceğini söylemek, şifayı veren Tanrı olmasından dolayı, "tedavi ile insan iyileşmez" demekle aynı şeydir. Çünkü gerçek anlamda, Mutlak fail olarak, şifayı veren doktor değil Tanrı'dır, doktor hastalığı iyileştiren ilacı hastaya verse de Tanrı dilemedikçe hasta asla iyileşmez. Fakat bilinen bir husustur ki belli şartlar oluştuktan sonra birinci örnekte ölümün, ikinci örnekte iyileşmenin gerçekleşme oranı o ölçüde artar ki artık, öldürme ve iyileştirme eylemlerinin failleri mutlak anlamlarına ırc edilerek Tanrı'yla ilişkili olarak değil de daha yakın fail olan insanla ilişkili olarak ifade edilir. Dolayısıyla, Lee'nin sosyal bilimsel din öğretimi zaviyesinden, iyi planlanmış bir din öğretimi faaliyeti neticesinde imanın öğretilebileceğini söylemek pekâlâ mümkündür.

Sonuç

Başta İslam ve Hristiyanlık olmak üzere dinlerin önemli bir kısmının bir kurtuluş teolojisi bulunmaktadır. Bu teolojiye göre iman, insanın ölümünden sonra hem cezadan kurtuluşu hem de sonsuz nimetlere erişmesi için önemli bir koşuldur. Bu yüzden din eğitiminde iman öğretimi önemli konular arasında yer alır. Ancak insanın sorumlu ve irade sahibi bir varlık olması seçimlerini özgürce yapabilmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca özellikle ilahi dinlerde kutsal metinlerde insanları doğru yola iletenin, hidayet verenin sadece Tanrı olduğunun belirtilmesi, imana ermede insani bir çaba olarak din öğretiminin mi yoksa Tanrı'nın sonsuz iradesinin, lütfunun ve hidayetinin mi etkili olduğu tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Din öğretiminin temel paradigmasını oluştururken, inanılan din eksenli olarak, teolojiye öncelik verenler ile din öğretiminin "din"ini sadece bir içerik olarak adederek öğrenme-öğretme yasalarının keşfini ve bu doğrultuda bir öğretim sistemi

⁸⁹ Bu yaklaşım hakkında geniş bilgi için bk. Turgay Gündüz, "Paylaşılan Praksis: Hayatı İnanç İnanıcı Hayatla Buluşturmak -Thomas Groome'in Din Eğitimi Yaklaşımının Eleştirel Analizi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2 (October 2014), 85-105.

⁹⁰ Groome, *Will There Be Faith?: A New Vision for Educating and Growing Disciples*, 338.

kurma çabasını esas alanlar, yani teolojik ve sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımçıları arasında iman öğretiminin imkânı hususunda görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımının önemli bir teorisyeni ve temsilcisi olan James Michael Lee'ye göre iman, bir inşadır, herhangi bir davranış gibi o da öğretilir ve öğretilebilirdir. İmanın öğretilemez olduğunu iddia edenlerin bilimsel bir dayanakları bulunmamaktadır. Hâlbuki geçmişten günümüze her çağda kesintisiz dine davet ve misyonerlik faaliyetlerinin oluşu bile imanın öğretilebilir olduğunun açık bir kanıtıdır. Eğer din eğitimi, misyonerlik ve dine davet çalışmalarının olumlu sonuçları alınmamış olsaydı bu faaliyetler binlerce yıldır devam edegelmezdi.

İmanın öğretilebilir olması insanın irade alanının sınırlanması anlamına gelmez; çünkü Tanrı'nın lütfu olan iman, yine O'nun lütfunun bir eseri olan insanın özüne uygun davranılmasıyla ortaya çıkma ve gelişme imkânı bulabilecektir. İnsanın hürriyeti ancak kendi özüne uygun davranmasıyla mümkün olabilecektir. İmanın Tanrı'nın bir lütfu, hediyesi olarak görülmesi de iman öğretimi için bir engel teşkil etmez; zira mesele imanın bir lütuf veya hediye olup olmadığı meselesi değil, bunun insanlara nasıl verildiğidir. Lee'ye göre iman, Tanrı'nın hem aşkın hem de içkin bir varlık oluşu dolayısıyla, insanın doğası, bireysel ve toplumsal değişme, öğrenme ve öğretme gibi sosyal bilimsel yasalara uygun hareket edilmesi durumunda Tanrı'nın lütfunun tecellisiyle birlikte ortaya çıkar, gelişir ve güçlenir. Teolojik yaklaşım değil, ancak sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımı sayesinde insanın, Tanrı'nın lütfuna mazhar olabilmesine imkân veren özelliklerinin keşfi ve geliştirilmesi sağlanabilir.

James Michael Lee'nin temsil ettiği sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımı ile teolojik din öğretimi yaklaşımı taraftarları arasında gerçekleşen İmanın öğretilebilir veya öğretilemez olduğuna ilişkin tartışmaların yakından incelenmesi neticesinde konuya ilişkin farklı açıklamaların ortaya çıkmasında aşağıdaki hususların etkili olduğu söylenebilir:

1) Sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımı varlığı anlama ve yorumlamada, dinî metinleri hayatla ilişkilendirmede sosyal bilimlere daha merkezi bir rol atfederken, teolojik din öğretimi taraftarları, dinî metinlerin doğrudan anlaşılmasına ve yorumlanmasına öncelik vermektedirler.

2) İki yaklaşım taraftarlarının iman terimine yükledikleri anlam birbirinden oldukça farklıdır. Sosyal bilimsel din öğretiminin savunucusu Lee'ye göre iman, işlemsel olarak ifade edilebilen ve sonradan öğrenilen ve oluşturulan bir davranış olarak görülürken, teolojik din öğretimi taraftarları onu daha gizemli, tarifi kişiye veya en azından ilgili inanç topluluğuna özel, nihai noktada Tanrı'nın bahşettiği bir kabul veya tasdik durumu olarak anlaşılmaktadır.

3) Tanrının insan ve evrenle ilişkisi bağlamında aşkın veya içkinliğine ilişkin anlayış da tarafların imanın öğretilebilir veya öğretilemez olduğuna ilişkin farklı yargılarında etkili olmaktadır. Lee, muarızlarının kendisine yönelttikleri seküler, natü-

ralist, pelaciyenist vs. türü Tanrı ile Kendi eseri olan evren arasında mesafeli, birbirinden ayrı bir varlık ve oluş tasavvurunun aksine, her şeyi Tanrı ile iç içe düşünür. Tanrı'yı insana dışarıdan etki eden, onu imana erdiren bir Varlık yerine, her şeye nüfuz etmiş, kendi koyduğu yasalarla (sünnetullah) eyleyen ve insana içeriden etki eden bir Tanrı tasavvuru imanın elde edilme biçimine dair farklı anlayışların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Lee'nin taraftarı olduğu sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımı görece daha içkin bir Tanrı tasavvuruna sahipken, teolojik din öğretimi taraftarları aşkın karakteri çok daha baskın bir Tanrı anlayışına sahip görünmektedirler.

4) Son olarak; öğretme kavramına taraflarca yüklenen anlamda da farklılıklar görülmektedir. Lee, iman öğretilebilir mi sorusuna cevap verirken "öğretme" kelimesini insanın içinde yaşadığı bütün evreni bir öğrenme ve öğretme ortamı, bütün yaşantıları bir öğrenme ve öğretme fırsatı olarak telakki eden oldukça geniş anlamlarda kullanmaktadır. Diğer taraftan imanın öğretilebilir olmadığına ilişkin görüş açıklayan teolojik yaklaşımın öğretme ile çoğu zaman formel ortamlarda gerçekleştirilen faaliyetleri kastettikleri fark edilmektedir.

Özetle, imanın öğretilebilir olup olmadığı sorusuna verilen cevapların, iman, öğrenme-öğretme, insan ve âlemle ilişkisi bakımından Tanrı kavramlarına yüklenen farklı anlamlar dolayısıyla farklılaştığı söylenebilir. Lee'nin sosyal bilimsel din öğretimi yaklaşımının imanın öğretilebilirliğine ilişkin iddiası da bu kavramlara yüklediği özel anlamlardan kaynaklanmaktadır.

Yazar Katkı Oranları / Author Contributions: Yazar 1: % 50. Yazar 2: % 50.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Atkinson, Harley. "James Michael Lee". *Christian Educators of the 20th Century Project*. ed. Kevin Lawson. Erişim 18 Şubat 2017. <https://www.biola.edu/talbot/ce20/database/james-michael-lee>
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Barnes, L. Philip. "Michael Hand, Is Religious Education Possible?". *Studies in Philosophy and Education* 27/1 (2008), 63–70. <https://doi.org/10.1007/s11217-007-9067-x>
- Conway, Edwin M. "Collaborative Responses to the Demands of Emerging Human Needs: The Role of Faith and Spirituality in Education for Social Work". *Social Work and Divinity*. ed. Daniel Lee - Robert O'Gorman. New York: Haworth Social Work Practice Press, 2005.
- Cullen, William. "James Michael Lee : A Social Science Approach to Religious Instruction". *Lutheran Education Journal* 140/3 (2005), 160–186.
- Darcy-Bérubé, Françoise. "The Challenge Ahead of Us". *Foundations of Religious Education*. 111–131. New York: Paulist Press, 1978.
- Goldbrunner, Josef. "Catechetical Method as Handmaid of Kerygma". *Teaching All Nations: A Symposium on Modern Catechetics*. ed. Johannes Hofinger. New York: Herder and Herder, Revised ed., 1961.
- Groome, Thomas H. *Christian Religious Education: Sharing Our Story and Vision*. San Francisco: Harper & Row, 1980.
- Groome, Thomas H. *What Makes Us Catholic : Eight Gifts for Life*. New York: HarperSanFrancisco, 2003.
- Groome, Thomas H. *Will There Be Faith?: A New Vision for Educating and Growing Disciples*. New York: HarperOne, 2011.
- Gündüz, Turgay. "Paylaşılan Praksis: Hayatı İnanç İnanıcı Hayatla Buluşturmak -Thomas Groome'ın Din Eğitimi Yaklaşımının Eleştirel Analizi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2 (October 2014), 85–105.
- Hand, Michael. *Is Religious Education Possible?: A Philosophical Investigation*. London: Continuum, 2006.
- Hand, Michael. "Is Religious Education Possible? A Response to Philip Barnes." *Studies in Philosophy and Education*, 2008. <https://doi.org/10.1007/s11217-007-9066-y>
- Hill, Brennan R. *Key Dimensions of Religious Education*. Winona, Minnesota: Saint Mary's Press, 1988.

- Hudson, W. D. "Educating, Socialising and Indoctrination: A Reply to Tasos Kazepides". *Journal of Philosophy of Education* 16/2 (1982), 167-172. <https://eric.ed.gov/?id=EJ273513>
- Jacop, Xavier. *Hiristiyan Terimler Sözlüğü: Bir Deneme*. İstanbul: Ohan Matbaacılık, 2004.
- Kazepides, Tasos. "Educating, Socialising and Indoctrinating". *Journal of Philosophy of Education* 16/2 (1982), 155-165. <https://eric.ed.gov/?id=EJ273512>
- Kazepides, Tasos. "Is Religious Education Possible? A Rejoinder to W. D. Hudson". *Journal of Philosophy of Education* 17/2 (December 1, 1983), 259-265. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9752.1983.tb00037.x>
- Knox, Ian. *Above or within?: The Supernatural in Religious Education*. Mishawaka, Indiana: Religious Education Press, 1976.
- Lee, James Michael. "Facilitating Growth in Faith through Religious Instruction". *Handbook of Faith*. ed. James Michael Lee - Monika Hellwig. 264-302. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1990.
- Lee, James Michael. "Religious Instruction and Religious Experience". *Handbook of Religious Experience*. ed. Ralph W. Hood. 535-567. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1995.
- Lee, James Michael. "The Authentic Source of Religious Instruction". *Religious Education and Theology*. ed. Norma H. Thompson. 100-197. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1982.
- Lee, James Michael. *The Content of Religious Instruction: A Social Science Approach*. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 2. Basım, 1985.
- Lee, James Michael. *The Flow of Religious Instruction: A Social Science Approach*. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1975.
- Lee, James Michael. *The Shape of Religious Instruction: A Social-Science Approach*. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1971.
- Marples, Roger. "Is Religious Education Possible?". *Journal of Philosophy of Education* 12/1 (1978), 81-91. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9752.1978.tb00506.x>
- Marthaler, Berard L. "Socialization as a Model for Catechetics". *Foundations of Religious Education*. ed. Padraic O'Hare. 65-92. New York: Paulist Press, 1978.
- Marthaler, Berard L. "To Teach the Faith or to Teach Theology: Dilemma for Religious Education". *Proceedings of the Thirty-First Annual Convention*. 217-233. Washington, D.C.: Catholic Theological Society of America, 1976.
- McBrien, Richard. "Faith, Theology, and Belief". *Commonweal* 101 (1974), 134-137.

- Newell, Edward J. *James Michael Lee's Social Science Religious Instruction*. Ann Arbor Mich.: University Microfilms International, 2004.
- Pedreira-Granadaa, John Paul Zenollito. *Theological Aspects of Catechesis in the United States of America in the First Decade of the 21st Century*. Pamplona: University of Navarra, Doktora Tezi, 2011.
- Rahner, Karl. "Faith". *Sacramentum Mundi: An Encyclopedia of Theology*. ed. Karl Rahner. 2/310-313. New York: Herder ve Herder, 1968.
- Schunk, Dale H. *Learning Theories: An Educational Perspective*. Boston: Pearson, 6. Basım, 2012.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi, 11. Basım, 2005.
- Seymour, Jack L. "Contemporary Approaches to Christian Education". *The Chicago Theological Seminary Register* 69/2 (1979), 1-10.
- Tosun, Cemal. "Eğitim ve Din Eğitimi Politikaları". *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*. ed. Fahri Unan - Yücel Hacaloğlu. 517-525. İzmir: Türk Yurdu Yayınları, 1999.
- Westerhoff III, John H. "Formation, Education, Instruction". *Religious Education* 82/4 (1987), 578-591. <https://doi.org/10.1080/0034408870820407>
- Westerhoff III, John H. *Will Our Children Have Faith*. New York: The Seabury Press, 1976.

Can Faith Be Taught? A Study in the Context of James Michael Lee's Social Scientific Approach to Religious Instruction

Extended Summary

Whether faith can be taught theoretically is one of the essential topics still discussed in religious education. There is almost a consensus among religious educationists regarding teaching about faith; however, there are serious dissents concerning the possibility of teaching faith. This study aims to clarify the issue of whether faith can be taught within the framework of James Michael Lee's social scientific approach to religious instruction. In other words, the aim of this article is to reveal and explain in a descriptive way why and how faith can be taught from the point of view of Lee's social scientific approach to religious instruction.

While examining this subject in this article, although theological and philosophical arguments are used in parts, the primary purpose of this article is not to provide answers in the context of theology and philosophy to the question of whether faith can be taught or not. In this context, to clarify the issue in this article, the authors first examine basic concepts of Lee's social scientific approach, such as faith, learning, teaching, and the understanding of God. Then, they investigate the views of the theological approach that advocates that faith cannot be taught. Finally, the article elaborates on Lee's view that faith can surely be taught from the perspective of social scientific religious instruction.

In contrast to the theological assumption that the process of attaining faith/having faith is primarily determined by God, or at least that He is the ultimate decision-maker as a necessary consequence of an excessive emphasis on God's will and power, Lee attributes to the human being a more central role in having faith and claims that faith can be constructed through learning/teaching. In making this claim, he does not do so, as one might think, by excluding God; by contrast, he does it by including Him in every single stage of the event of learning/teaching faith, as in all things in nature.

According to Lee, there are laws of learning and teaching, and it is God who sets these laws, He who also created man and the universe out of nothing. Teaching takes place only by acting in accordance with the teaching/learning laws set by God. As in other learning-teaching situations, faith teaching takes place within the framework of these laws and principles. The Holy Spirit does not work in a strange, mysterious, extrinsicist and *deus ex caelo* way, as is supposed by advocates of the theological approach. By contrast, according to Lee, if the social sciences discover these innate laws, which make it possible for humans to learn and for religion as a social scientific discipline to be taught within the framework of these laws, the Holy Spirit can only exert its influence on humans. Indeed, Lee (1973, 150) says, "the surest way to bring

a theory of religious instruction to those heights of humanity and divinity of which it is capable is to make it as scientific as possible.”

Lee (1990) makes three arguments that faith can be taught: (1) Human behavior is either innate or acquired, that is, learned. Faith is a type of behavior that is acquired later, that is, learned. Since faith is a learned human behavior that is not innate, it can be taught, because everything learned is teachable. In other words, faith is a set of behaviors in terms of operational aspects; faith can be taught, just as other behaviors can be taught. (2) According to theological learning theory, the product content of religious education, that is, the content that is the subject of religious education, is different and unique with respect to all other areas of human learning. Therefore, the learning theory on which this type of education is grounded must also be unique. Lee rejects the assumption that learning these two things is different from each other, saying that there is no scientific evidence that there is any significant difference between learning faith and learning other things. That is, faith is learned in the same way that anything else is learned. To put it more clearly, one learns religion basically the same way as he or she learns “secular” reality. We cannot say that man has special faculties that enable him to learn about natural phenomena and another second set of faculties that enable him to learn religious phenomena. It is the same learning ability that makes it possible to learn both. The essence of learning is not something that changes as its object differs. (3) The fact that there is a positive correlation between missionary activities, which can also be seen as a kind of religious education activity, and conversion is another clear indication that religious education gives rise to faith. (3) The fact that there is a positive correlation between missionary activities, which can also be seen as a kind of religious education activity, and conversion is another clear indication that religious education leads to faith.

To conclude, in the formation of dissents on whether faith is teachable, many factors play a role, from the answers given to the questions of what a human being is and what kind of being God, the object of faith, is, to the relationship between God and man and how essential religious texts (scriptures) should be read. Additionally, the nature of the language and terminology used in the discussion and the way it was put into use by the parties and the meanings attributed to the main concepts used in the discussion also have a significant impact on the differentiation of the opinions.

Keywords: Social Science, Religious Education, Religious Instruction, Teaching Faith, God's Grace, James Michael Lee.